

Kardinolas Christoph Schönborn

Fides, ratio, scientia.

Apie debatus dėl evoliucionizmo

Paskaita, skaityta kardinolo Josepho Ratzingerio mokinių būrelio susirinkime, vykusiam 2006 m. rugsėjo 1–3 d. Castel Gandolfo

1686 m. Isaacas Newtonas užbaigė savo *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Kitais metais šis veikalas buvo paskelbtas Londone. 1713 m. pasirodžiusiam antrajame leidime Newtonas pridūrė *Scholium generale*. Pagrindinis tikslas, kurio savo *Principia* siekė Newtonas, buvo sugriauti Descartes'o pasiūlytą planetų judėjimo teoriją, kurią jis atmetė kaip materialistinę. Šio judėjimo tobulumas, reguliarumas, pasak Newtono, negali „kilti iš mechaninių priežasčių“ (*originem non habent ex causis mechanicis*).

Veikiau priešingai, „šis mums regimas elegantiškiausias saulės, planetų ir kometų (*elegantissima haecce...compages*) darinys galėjo atsirasti tik protingos ir galingos esybės sprendimu ir jai valdant (*non nisi consilio et dominio intelligentis et potentis oriri potuit*). Ir net jei nejudančios žvaigždės yra panašių sistemų centrai, visa tai dėl to, kad sukurta pagal panašų planą (*simili consilio constructa*), paklus Vienatinio valdžiai (*suberunt Unius dominio*)... O kad nejudančių žvaigždžių sistemos dėl savo sunkio nesusidurtų viena su kita, Jis jas išdėliojo milžiniškais atstumais viena nuo kitos. Jis vairuoja viską – ne kaip pasaulio siela, bet kaip visų daiktų Viešpats (*ut universorum dominus*).

Bet ar galime Jį, „dėl Jo valdžios vadinamą Visavaldžiu“, pažinti? Nieko nenutuokiame, neišsivaizduojame apie Jo substanciją, esmę. „Pažįstame Jį tiktai iš jo esminių savybių bei atributų (*per proprietates ejus et attributa*), taip pat iš pasaulio išmintingiausių ir geriausių struktūrų ir tikslo priežasčių (*per sapientissimas et optimas structuras et causas finales*), ir gėrimės Juo dėl Jo tobulybės (*et admiramur ob perfectiones*)“.

Norėdamas šioms ištaroms suteikti dar daugiau aiškumo bei ryžtingumo, Newtonas priduria kelis žodžius, kuriais energingai atmeta jau tuo metu galvą kėlusį deizmą (t. y. dieviškojo veikimo apribojimą „laikrodininko“ veikla pasaulio pradžioje):

„Dievas be valdžios, apvaizdos ir tikslo priežasčių (*deus sine dominio, providentia et causis finalibus*) yra ne kas kita, kaip likimas ir gamta (*nihil aliud est quam fatum et natura*). Iš aklos metafizinės būtinybės (*a caeca necessitate metaphysica*), kuri visur ir visada yra tokia pati, neky-

la jokia daiktų kaita (*nulla oritur rerum varitatio*). Visa, atsižvelgiant į vietą ir laiką, sukurtų daiktų įvairovė gali kilti tik iš būtinai egzistuojančios esybės vaizdinių ir valios (*tota rerum conditarum pro locis ac temporibus diversitas, ab ideis et voluntate entis necessario existentis solummodo oriri potuit*)“.

Scholium generale glaustai užbaigiamas šia pastraipa:

„Ir tiek apie Dievą; daryti ištaras apie jį remiantis gamtos reiškiniais pridera gamtos filosofijai (*et haec de deo, de quo utique ex phaenomenis disserere, ad philosophiam naturalem pertinet*)“ (I. Newton. *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Third edition, London 1726, 526–529).

Atleiskite man už šiek tiek varginančias ir ilgas citatas šios paskaitos pradžioje. Garsiojoje Newtono scholijoje glaustai pateikiami esminiai klausimai, dar ir šandien išskylančios aptarinėjant mokslo, proto ir tikėjimo santykį. Aistringumas, būdingas šiems debatams, dar kartą audringai iškilo aikštėn, 2005 m. liepos 7 d. laikraštyje *New York Times* šia tema pasirodžius mano straipsniui.

Kodėl šie klausimai nuo Galilėjaus ir Newtono laikų aptarinėjami su tokiu įsitraukimu, taip aistringai? Tarp mokslininkų visada buvo ir bus ginčų. Tai, ar naujai atrastas rankraštis yra autentiškas šv. Augustino kūrinys ar ne, domina nedidelį žinovų būrelį. Tuo tarpu klausimas, ar Visata, Žemė ir mes, žmonės, atsiradome „aklo likimo“ ar „išmintingiausio ir geriausio“ plano dėka, jaudina daugybę žmonių, nes tą klausimą anksčiau ar vėliau kelia kiekvienas žmogus: „Iš kur mes? Kurlink einame? Kokia gyvenimo prasmė?“

Bet ar šitokių klausimų nederėtų adresuoti religijai? Ar prasminga atsakymo į tai tikėtis iš mokslo, gamtamokslio? Ar tai neviršija mokslo galimybių? Bet ką daryti, kai mokslininkai, remdamiesi gamtos tyrinėjimais, prieina prie išvados, jog visa laikytina aklo atsitiktinybės ir būtinybės žaismo rezultatu? Ar tada religinis atsakymas į pirmąpradžius žmogaus klausimus netaupa tarsi be pagrindo, savotiška laisvai sklandanti girlianda, nepagrįstai, nepamatuotai tikinanti, jog už visko glūdi prasmė, planas, ir kad visa taip pat turi Dievo panorėtą bei įgyvendinamą galutinį tikslą? Nėgana to: jei teiginys, kad pasaulis liudijęs Kūrėjo planą bei tikslą, pasirodytų esąs moksliskai nepagrįstas, tai neprotinga būtų ir tikėti į Kūrėją bei jo apvaizdą. Tada tikėjimui sukūrimu beliktų vadovautis posakiu: *credo quia absurdum*. Tačiau tikėjimas, besiremiantis absurdu, būtų nebe tikėjimas, o iliuzija. Ar tikėjimas į Kūrėją – iliuzija, kurios neperspektyvumą mėgino parodyti Sigmundas Freudas?

Newtono *Scholium generale* yra šių debatų dalis. Planetų orbitų darnumas, jo akimis, yra mechaninėmis prie-

žastimis nepaaiškinamas reiškiny. Šis *elegantissime* darinys gali būti atsiradęs tikrai didžiausio proto sprendimu bei jam valdant. Iš gamtos reiškinių ateina tikrumas Kūrėjo buvimu.

Taigi ar egzistuoja „kosmologinis Dievo buvimas įrodymas“? Ar kai kurie itin sudėtingi reiškiniai akivaizdžiai nebyloja *intelligent design* gamtoje naudai? Newtonas žengia toliau: iš aklo atsitiktinybės ir būtinybės žaismo daiktų įvairovė kilti negali. O būtent priešingai tikina šiandien paplitusi evoliucijos teorija: visa rūšių įvairovė radosi iš nekryptingo mutacijos ir atrankos jėgų žaismo. Newtono požiūriu, visa daiktų įvairovė kilo vien iš aukščiausiosios esybės „vaizdinių ir valios“. Ir tokį tikrumą jam teikia jo tyrinėjimai. O gal iš tiesų priešingai, galbūt daiktus tokioje šviesoje jis mato dėl savo tikėjimo į Kūrėją? Kol kas palikime šį klausimą atvirą.

Iš pradžių papasakosime žinomą, Voltaire'o paskleistą anekdotą: vieną vakarą tėvų sodyboje Newtonas sėdėjo po obelimi. „Staiga nukrito obuolys. Newtonas pamatė tai ir pažvelgė į vakaro danguje šviečiantį mėnulį. Tą akimirką jis iškėlė lemtinę klausimą: „Jei obuolys krinta ant žemės, tai kodėl ant jos nenukrenta mėnulis?“ Traukos jėga, kuria Žemė prisitraukia obuolį, turėtų daryti tokį patį poveikį tolesniam, tačiau vis dėlto Žemės veikimo zonoje esančiam Mėnuliui“ (R. Taschner. *Das Unendliche. Mathematiker ringen um einen Begriff*. Berlin–Heidelberg 2006, p. 52). Tačiau Mėnulis ant Žemės nenukrenta. Tai įvyktų, jei jis nejudėtų. Kita vertus, kadangi jis tolygiai juda, jei Žemė netrauktų, jis nuo jos nuskrietų. Abi jėgos, Mėnulio judėjimas ir Žemės traukos jėga, sąveikauja (plg. Taschner, *loc. cit.*, p. 53). Newtonas šį žaismą apskaičiavo. Tačiau jis buvo įsitikinęs, jog reguliarius judėjimas negalėjo kilti iš mechaninių priežasčių, bet turėjo būti atsiradęs tikrai aukščiausiosios protingos esybės, kurią vadina Dievu, „sprendimu“ ir galia.

Newtonas darė prielaidą, kad planetų orbitų ir Saulės sistemos stabilumas laiduojamas nuolatiniais Dievo apvaizdos įsikišimais (plg. St. Jaki. *Intelligent Design?* Port Huron, MI, USA, 2005, p. 12). Be tokių Kūrėjo pasikartojančių ypatingų įsikišimų planetų orbitų tvarka jam atrodė nepaaiškinama.

Leibnizas Newtonui prikišo, kad, anot pastarojo teorijos, „Dievas retkarčiais turi vis prisukti laikrodį“, „ki taip jis sustosias“; Newtonas manęs, jog Dievo kūriny „toks netobulus, kad jį, panašiai kaip laikrodininkui savąjį kūrinį, tenka, ypatingu būdu įsikišant, retkarčiais išvalyti ir net pataisyti“. Leibnizas tai laiko Dievo visagalybės pažeminimu ir tam priešpriešina savo mokymą apie „gražiąją iš anksto nustatytą tvarką“, kurioje vientelėje rodomi Dievo išmintis ir galybė (žr. Samuel Clarke. *Briefwechsel mit G. W. Leibnitz von 1715/1716*. Hrsg. von E. Dellian, Hamburg 1990, p. 10 ir t.; plg. E. Dellian.

Die Rehabilitierung des Galileo Galilei oder Wie die Wahrheit zu messen ist? Berlin 2006, Privatdruck, p. 326). Klausimas ne mažiau aktualus iki šiandien. Ar Kūrėjas savo kūrinyje apskritai reiškiasi?

Kai po 100 metų Laplace'ui pavyko „mechaniškai“ paaiškinti planetų orbitas, Napoleonui, kuris susirūpinęs pasiteiravo, kokia Dievo vieta tokiaame paaiškinyje, jis atsakė savo garsiuoju sakiniu: „*Je n'ai pas besoin de cette hypothèse*“ („Man tokios hipotezės neprireikė“).

Kai Dievu užkamšomos žinojimo spragos, jam vis mažiau vietos bepalieka sulig kiekvienu atradimu, galėjusiu paaiškinti dar kokią nors vieną to, kas iki tol buvo nepaaiškinta, dalį. Tokios Kūrėjo „išgyvenimo nišos“ darėsi vis siauresnės, ir juo didesnė sėkmė lydėjo gamtos mokslus, juo daugiau tikrumo vyravo mokslo bendruomenėje, kad vieną dieną „Dievo hipotezė“ taps išvis nebereikalinga.

Tvyrant tokiai dvasiai, pasirodė Charlesas Darwinas. Kaip daugkart ir labai tiksliai dokumentais pagrįsdamas parodė profesorius Stanley L. Jaki, Darwinas buvo „apsėstas“ troškimo rūšių kilmę įtikinamai paaiškinti moksliskai, visiškai atsisakant Dievo atskirų kūrinių aktų. Jo „kilmės teorija“, tikrai vėliau pavadinta evoliucijos teorija, buvo vienas ilgas argumentas „rūšių atsiradimo“ vien „pasaulio vidumi apsiribojančio“, negana to, grynai materialaus, mechaninio aiškinimo naudai. Newtonas dar teigė, kad iš aklos būtinybės negali rasti jokios kaitos ir, vadinasi, jokios daiktų įvairovės, kad ji gali kilti tik iš dieviškųjų vaizdinių ir dieviškosios valios, tuo tarpu Darwinui atrodė priešingai: visa rūšių įvairovė kylo iš atsitiktinių mutacijų ir jų išlikimo galimybių. Tam nebūtini jokie ypatingi Kūrėjo įsikišimai.

Nuodugnūs Stanley Jaki tyrimai nepalieka beveik jokių abejonių, kad Darwinas savo teorija troško padėti moksliskai nugalėti materializmui. To siekė XIX a. ne jis vienas. Karlas Marxas ir Friedrichas Engelsas neatitiktinai aistringai sveikino Darvino teoriją kaip mokslinį savo teorijos pagrindą.

Šis ideologinis, pasaulėžiūrinis Darvino teorijos elementas, matyt, ir yra pagrindinė priežastis, lemianti, kad dėl jos, dėl evoliucijos ir sukūrimo, iki šiandien ne mažiau intensyviai diskutuojama ir aistringai kovojama. Praėjusių mėnesių debatai tai dar kartą aiškiai parodė. Todėl didžiausiu prioritetu laikau užduotį gamtos filosofijos priemonėmis debatams suteikti daugiau aiškumo. Norint tai padaryti, būtina žengti kelis žingsnius:

1. Kas Darvino teorijoje (ir jos tolesnėse plėtotėse) yra tikras mokslas ir kas mokslui svetimi pasaulėžiūriniai, ideologiniai elementai? Darviną reikia atskirti nuo darvinizmo, išlaisvinti iš ideologinių pančių. Gana pagrįsta manyti, jog tai įmanoma.

2. Turi būti leista dalykiškai kritikuoti ideologinius darvinizmo aspektus. Sunku suprasti, kodėl turi būti draudžiama (kaip dėl to diskutuojama JAV) į mokyklų programas įtraukti Dievo klausimą ir niekada nekeltinas klausimas, ar kartu su Darvino teorija leistina mokyti materializmo (kaip itin abejotinos pasaulėžiūros). To neturėtų būti, jei nenorima, kad biologijos pamokos būtų ideologiškai perkrautos šiam dalykui svetimų elementų. Tuo tarpu *de facto* tas dažnai pasitaiko mokslo, proto ir tikėjimo nenaudai.

3. Tam reikia didesnės laisvės aptarinėjant atvirus evoliucijos teorijos klausimus. Kiekvienas klausimas, nukreiptas į teorijos silpnas mokslines vietas, mokslo bendruomenėje dažnai užblokuojamas iš anksto. Čia iš dalies vyrauja savotiška cenzūra, kurią anksčiau būdavo mėgstama prikišti Bažnyčiai.

4. Bet lemiamas klausimas yra ne gamtamokslio ir ne teologijos plotmės, jis glūdi tarp jų abiejų – gamtos filosofijoje. Vis labiau įsitikinu, kad lemiamą pažangą debatuose dėl evoliucijos teorijos bus pasiekta gamtos filosofijos, maža to, galiausiai metafizikos plotmėje. Mums visiems būtų naudinga šiek tiek labiau įsigilinti į filosofinius mūsų debatų sąryšius.

5. Mat pastarųjų mėnesių debatai man labai aiškiai parodė: būtų neteisinga, netgi karikatūriška viską apriboti evolucionistų ir kreacionistų konfliktu. Dalykas tada būtų per daug supaprastintinas. „Kreacionistinė“ pozicija remiasi Biblijos samprata, kuriai Katalikų Bažnyčia nepritaria. Pirmasis Biblijos puslapis nėra kosmologinis traktatas apie pasaulio atsiradimą per šešias dienas. Biblija mus moko ne „*how the heavens go, but how to go to the heaven*“ („ne kaip veikia dangūs, bet kaip nueiti į dangų“) (St. Jaki. *Darwin's Design*. Port Huron, MI, USA, 2006, p. 4).

Galimybė, kad Kūrėjas kaip įrankiu naudojasi evoliucija, katalikų tikėjimui priimtina. Tačiau klausimas kyla, ar su tikėjimu į vieną Dievą suderinamas evolucionizmas (kaip pasaulėžiūrinė koncepcija). Šiuo klausimu vėlgi suponuojamas skirtumas tarp evoliucijos mokslinės teorijos ir evoliucijos pasaulėžiūrinę bei filosofinių interpretacijų. Tai savo ruožtu vėl lemia būtinybę nuskaidrinti intelektines, filosofines visų debatų dėl evoliucijos prielaidas.

Ar tikėjimą sukūrimu ir evoliucijos teoriją įmanoma suderinti? Šiandien plačiai paplitusio „konkordizmo“ požiūriu, „teologija ir evoliucijos teorija niekada negali konfliktuoti viena su kita, nes abi disciplinos veikia dviejose visiškai skirtingose srityse“ (A. Walker. „*Schöpfung und Evolution jenseits des Konkordismus*“. In: Intern. Kath. Zeitschrift *Communio*, H 35/2006). Stepheho Gouldo NOMA principu (*Non-Overlapping Magisteria*) pavadintas toks santykis, mano akimis, nepağrįstas. Tarp teologijos ir gamtamokslio, tarp tikėjimo,

mąstymo ir tyrinėjimo turi būti „sąlyčio zonų“. Tikėjimas į vienatinį Kūrėją, tikėjimas jo planu, jo „pasaulio valdymu“, pasaulio kreipimu į jo nustatytą tikslą negali likti be sąlyčio taškų su konkrečiu tyrinėjimu. Todėl galioja: ne kiekvienas evoliucijos teorijos variantas suderinamas su tikėjimu sukūrimu.

Štai ką apie tai sako Adrianas Walkeris (Jono Pauliaus II institutas, Vašingtonas):

„Tokios evoliucijos teorijos problemiškos atmainos pavyzdys yra tai, ką vadinu griežtuoju darvinizmu, – tezę, kad (genetinės) mutacijos ir natūraliosios atrankos žaismas pakankamai paaiškina naujų gyvybės formų atsiradimą. Juk jei tokiam atsiradimui paaiškinti pakanka mutacijos ir atrankos, tai, tiesą sakant, nebelieka priežasties, dėl kurios akla materija negalėtų būti pirminė gyvybės ištaka, tezę, ... nesuderinama su krikščioniškuoju mokymu apie kūrimą“ (ten pat, p. 55 ir t.).

Dažnai ieškoma išeities sakant, jog biologija ir apskritai gamtos mokslai materialistiniai tesą metodologijos požiūriu ir todėl pasaulėžiūrinio materializmo negarbsto. Net jei taip ir būtų, vis tiek liktų akivaizdu, kad toks metodologinis pasirinkimas yra dvasinis aktas, suponuojantis protą, valią, laisvę. Jau vien to užtenka parodyti, kad gamtamokslinio metodo apsiribojimas grynai materialiais procesais negali atitikti tikrovės visumos.

Newtono teiginys, kad gamtos filosofijai tenka užduotis, remiantis *phaenomenis*, gamtos reiškiniams, daryti ištaras apie Dievą, visiškai tebegalioja kaip anksčiau. Katalikų tikėjimas kartu su Senosios ir Naujosios Sandomos Biblija laikosi nuomonės, jog protas Kūrėjo egzistenciją iš jo pėdsakų kūriniuose gali pažinti neabejotinai, nors ir ne be vargo.

Taigi ką gali pažinti protas? Pirmiausiai tai, kad jis pats egzistuoja ir kad jis yra daugiau negu jo materialinės sąlygos.

Leiskite man paaiškinti tai vaizdžiu, anekdotiniu pavyzdžiu. Vokiečių-amerikiečių žydų filosofas Hansas Jonasas vėlyvučiu savo kūrybos laikotarpiu parašė reikšmingą kūrinių „Atsakomybės etika“. Jam buvo aišku – jei nėra dvasios, sielos ir laisvos valios, kalbėti apie etiką ir atsakomybę beprasmiška. Genai atsakomybės neprisiima. Juk jie nepatraukiami teisman, kai ima gaminti vėžio ląsteles. Nepakaltinami ir gyvūnai. Atsakingi tik žmonės, turintys (vėliausiai Dievo teisme) atsiskaityti už savo darbus. Kasdienybė yra nuolatinis materializmo griovimas. Pavyzdžiui, už ūkinę veiklą aš atsakau. Bitės ir skruzdės daro neįtikėtinus dalykus, tačiau jų elgesys valdomas instinktų, todėl jos už jokias klaidas neatsako. Už savo klaidas atsako tik laisvos būtybės. Nors materialistinių požiūrių kasdienybė nuolatos griauja, suklysta net ir labai protingi

žmonės. Tad Hansas Jonasas, prieš imdamasis „Atsakomybės etikos“, nutarė sugriauti materializmą filosofiskai. Knygelę jis pavadino „Subjektyvybės galia ir bejėgystė“ (*Macht und Ohnmacht der Subjektivität*. Frankfurt 1981). Pačioje pradžioje pateikiamas toks anekdotas. Trys jauni gamtamokslininkai, visi vėliau tapę garsiais mokslininkais, 1845 m. Berlyne susibūrė į grupę ir susimokė „įrodyti, kad organizme neveikia jokios kitos jėgos, išskyrus fizikines-chemines“. Visi trys liko ištikimi savo „priesaikai“ visą gyvenimą. Hansas Jonasas atkreipia dėmesį: „Pačiu savo įžado faktų jie suponavo tai, kas nefiziška, – savo santykį su tiesa, galią kontroliuoti savo smegenų veiklą, būtent tai, ką jie savo įžade apskritai neigė (ten pat, p. 13 ir t.).“

Kokia jėga čia veikia? Gebėti ką nors pažadėti, stengtis pažadą tesėti, esant pavojui jį sulaužyti, – visa tai negali būti grynai materialaus pobūdžio jėgų poveikis. Mokslinės teorijos plėtotė yra dvasinis procesas, net jei pati ta teorija yra materialistinė. Garsi yra Alfredo N. Whiteheado ironiška pastaba apie darvinistus, neigiančius bet kokią gamtos tikslingumą: „*Those who devote themselves to the purpose of proving that there is no purpose constitute an interesting subject for study*“ („Pasiukojantys tikslui įrodyti, kad tikslo nėra, yra įdomus studijų objektas“) (*Function of Reason*. Princeton 1929, p. 12). Žmogus išgyvena save kaip tikslą ir tikslus keliantįjį. Žmogaus veikla neišivaizduojama kitokia, kaip tik kryptinga. Vargu ar įmanoma surasti geresnę kryptingos veiklos pavyzdį už mokslinį, ir konkrečiai gamtamokslinį, darbą.

Bet ką galima pasakyti apie pasaulį už žmogaus ribų? Ką galima pasakyti apie gyvūnus, augalus, neorganinę gamtą, patį kosmosą? Ar čia yra tikslų? Jei taip, tai kas juos nustato? Kas siekia tikslų, jei nėra valios, kuri jų imtųsi? Tai, matyt, debatų dėl sukūrimo ir evoliucijos kertinis klausimas. Čia mums gali padėti Darwino pastaba iš vieno jo 1870 m. laiško J. Hookeriui: „*I cannot look at the universe as a result of blind chance. Yet I can see no evidence of beneficent design, or indeed any design of any kind, in the detail*“ („Negaliu žiūrėti į Visatą kaip į aklo atsitiktinumo vaisių. Kita vertus, išgilinęs į smulkmenas, nematau jokių geraširdiško plano pėdsakų, apskritai kokio nors plano“) (*More letters of Charles Darwin*. Ed. F. Darwin and A. C. Seward, New York 1903, vol. 1, p. 321).

Gamtos stebėjimas, Visatos, Žemės tyrinėjimas, kaip teigiau *New York Times* laikraštyje, „neatremiamai“ (*with overwhelming evidence*) kalba mums tvarkos, plano, tikslaus suderinimo (*fine-tuning*), ketinimo ir tikslo naudai. Klausimas tikrai toks: kas *design* (planą) įžiūri? Kaip jis įžiūrimas? Darwinas teigia, jog, išgilinęs į gamtos tyrinėjimą, negalės įžiūrėti jokio *design*. Griežtu moksliniu, kiekybiniu, matavimu besiremiančiu metodu to padaryti, matyt, ir neįmanoma. Martinas Rhonheimeris apie tai štai ką sako: „Tai, ką iš tikrųjų gam-

toje galime matyti ir stebėti, yra ne planas ir ne ketinimas, bet daugygių daugiausia ... to vaisius. Matome teleologiją, kryptingus procesus ir tikslingą bei gražią gamtos tvarką. Ar šių gamtos procesų veikiantysis pradas yra „ketinimai“ ir „protingi planai“, pamatyti negalime. Tai, ką matome gamtoje, yra ne *design*, bet kažkas, kas turėtų *design* remtis“ (*Pro manuscripto*, p. 4).

Nuolatos kalbame, kad „gamta“ štai tą taip įrengė, aną taip sutvarkė ir pan., tarsi „gamta“ būtų dvasia apdovanotas pats sau tikslus keliantis ir jų siekiantis subjektas. Apie gamtą taip „antropomorfiškai“ visada kalba ir griežti darvinistai, maža to, ir pats Darwinas, net jei jie po to pasitaiso ir, pavyzdžiui, kaip Julianas Huxley, sako: „*At first sight the biological sector seem full of purpose. Organisms are built as if purposely designed... But as genius of Darwin showed, the purpose is only an apparent one*“ („iš pirmo žvilgsnio biologijos sritis atrodo kupina tikslo. Organizmai suręsti taip, tarsi būtų tikslingai suplanuoti... Tačiau, kaip parodė genialus Darwinas, tikslas tėra regimybė“) (*Evolution in Action*. New York 1953, p. 7).

Galbūt „gamta“ tik atrodo turinti tikslų? Šv. Tomas Akvinietis savo *quinta via*, penktajame „Dievo įrody-me“, šiuo klausimu parodė mąstymui perspektyvią kryptį. Pasak jo, fiziniai gamtos daiktai, patys negebantys pažinti, kaip matėme, kryptingai siekia to, kas jiems gera. Jie pasiekia savo tikslą ne atsitiktinai, bet ketinimo dėka (*non a casu, sed ex intentione*). Tačiau tai jie pasiekia ne patys turėdami ketinimą, nes juk negeba pažinti, bet pažįstančiojo, nukreipiančio juos į tikslą taip, kaip šaulys strėlę, dėka. Šį pažįstantįjį, visus gamtos daiktus nukreipiantį į jų tikslą, mes vadiname Dievu (*STh I, q. 2, a. 3*).

Yra vienas puikus šv. Tomo tekstas, kuriame labai vaizdžiai parodoma, kaip gali būti mąstomas Kūrėjo veikimas, kaip Jis gamtai „įdiegia“ jos tikslingumą (už nuorodą į šį svarbų tekstą dėkoju profesoriumi M. Rhonheimeriui). Tekstas itin pagalus todėl, kad jame lyginama gamta ir menas bei technika (taip galima išversti žodį *ars*): „Gamta skiriasi nuo meno/technikos tik tai tuo, kad gamta yra vidinis veikiantysis pradas, tuo tarpu menas/technika – išorinis pradas“. Kad paaiškintų „gamtos“ „vidinį pradą“, Tomas pateikia palyginimą: „Jei laivų statybos technika būtų medžiui imanentiška, tai prigimtis (medžio) pagimdytų laivą, kuris paprastai atsiranda technikos dėka“. Tolėliau Tomas dar kartą paaiškina: „Gamta yra ne kas kita, kaip tam tikras menas/technika, būtent dieviškasis, į daiktus įdėtasis menas, kuriuo daiktai nukreipiami į nustatytą tikslą“ (*natura nihil est aliud quam ratio cuiusdam artis, scilicet divinae, indita rebus, qua ipsae res moventur as finem determinatum*). Ir vėl Tomas tai pailiustruoja laivo statybos įvaizdžiu: „Yra taip, tarsi laivo statytojas būtų suteikęs medienai gebėjimą pačiai imti kurti laivo pavidalą“ (*In physic. lib. 2, e 14, n. 8*).

Martinus Rhonheimeris taip šitai komentuoja: „Gamta laikosi tikslingai (tarsi elgtųsi planingai ir protin-gai); bet kadangi pačioje gamtoje jokių protin-gų ir intenciškai veikiančių priežasčių neaptinkama, protin-goji priežastis turi egzistuoti ne gamtoje“.

Lygiai kaip laivas verčia kelti klausimą: „Kas jį pasta-tė?“, lygiai taip tikslingumo, tvarkos ir grožio gamtoje patirtis verčia klausti: „Iš kur visa tai?“ Evoliucijos teorija su savo gamtamoksliniu metodu negali į tai atsakyti, ji gali tik tirti gamtoje empiriškai aptinkamas ir veikiančias priežastis. „Todėl evoliucijos teorija ne-gali nė teigti, jog ji įrodanti, kad nėra jokio planuojan-čio Dievo, kurio Dvasia yra gamtos ir jos evoliucijos priežastis“ (M. Rhonheimer. *Pro manuscripto*, p. 11).

Dažnai mėgstama cituoti šiuos George'o G. Simpsono žodžius: „*Man is the result of a purposeless and materia-listic process that does not have him in mind. He was not planned*“ („Žmogus yra betikslio ir materialistinio pro-ceso, neturėjusio jo galvoje, rezultatas. Jis nebuvo nu-matytas“) (*The Meaning of Evolution*. New Haven 1949, p. 344). Jei Simpsonas būtų pasakęs: grynai kiekybi-niu-mechaniniu gamtamokslinio tyrinėjimo metodu neįmanoma aptikti plano, kuriuo remiantis žmogus būtų atsiradęs, tai ši išlara būtų teisinga. Tačiau minė-tasis požiūris yra ne „duotas su prigimtimi“, bet są-moningas, metodinis, labai kryptingas pasirinkimas.

Sąmoningas apsiribojimas tuo, kas kiekybiška, suskai-čiuojama ir išmatuojama, materialiomis sąlygomis bei materialiais sąryšiais leido gamtos mokslams pasiekti milžiniškų laimėjimų. Tačiau būtų labai problemiška visa, nuo ko metodologiškai buvo atsiribota, paskelbti tiesiog neegzistuojant – pradedant protu ir laisva va-lia, kurie tokį metodologinį pasirinkimą tik ir įgalina.

Tiesa, žmogaus genetinis kodas tik menkai skiriasi nuo šimpanzės genetinio kodo. Tačiau tik žmogui gali kilti mintis iširti savo genetinį kodą, taip pat ir šimpanzės!

Pateikdamas vieną pavyzdį, norėčiau pamėginti pa-aiškinti, kas turima galvoje kalbant apie gamtamokslinio metodo ribas. Laikraščio „*Die Zeit*“ 2006 m. rug-pjūčio 3 d. numeryje pasirodė plačios dosjė gydytojo ir paciento klausimu. Pagrindinė mintis: medicinos tech-nizacija kelia grėsmę gydytojo profesijos žmogiškajam matmeniui. Sena tema, vėl tapusi aktuali. Paulis Tournier, Ženevos gydytojas ir gydytojų sąjūdžio „*Médecine de la Personne*“ steigėjas, mėgdavo sakyti, jog gy-dytojas turis dvi rankas ir privalas abi naudoti: viena esanti mokslinis žmogaus, organizmo ir jo funkciona-vimo pažinimas, kita – jo širdis, jo intencija, jo įsijauti-mas. Norėdamas tinkamai atlikti savo pareigą pacien-to atžvilgiu, gydytojas negalės atsisakyti nė vienos. Žmogus nėra mašina, net jei žmogaus kūną daugeliu atžvilgių sudaro sudėtingi, įstabūs mechanizmai ir ma-terialinės funkcijos. Nė vienas geras gydytojas žmo-

gaus netraktuos vien kaip tokio. Kaip į tikrovę, jis rimtai atsižvelgs ir į jo sielą. Vien su George'o G. Simpsono pažiūra į žmogų neišsiverstų nė vienas gydytojas. Ji klai-dinga, nes pretenduoja būti išlara apie visą žmogų.

O štai dabar esminė palyginimo apie gydytoją išvada: nuo gydymo mokslo neatsiejamos abi rankos – ir gam-tamokslinis gydytojo įrankis, ir iš patyrimo, įsijauti-mo, žmogaus pažinimo įgyta intencija. Geru gydytoju tampama tik abiem sąveikaujant.

Galbūt toks modelis gali padėti mums nuskaidrinti žvilgsnį ir mūsų šiuose debatuose? Leiskite man tai glaustai paaiškinti trimis pavyzdžiais, nusakančiais tipines problemines debatų dėl evoliucionizmo sritis.

1. Pirmasis pavyzdys – rūšių, *species*, sąvoka. Darwino garsiojo kūrinio pavadinimas yra „*The Origin of the Species*“. Tačiau ar rūšys apskritai egzistuoja? Ar jas grynai kiekybiniu metodu įmanoma suvokti? Ar evo-liucijos teorijoje joms apskritai yra vietos? Ar visa, ką vadiname rūšimis, nėra vien momentinė nuotrauka pla-čioje evoliucijos upėje? Ar tokios sąvokos kaip rūšis, giminė, karalijos (gyvūnų ir augalų karalija) nėra vien *nomina nuda*, pliki žodžiai be juos atitinkančios tikro-vės? To, ką galima išmatuoti ir išreikšti skaičiais, plot-mėje sąvokos *species* ir *genera* iš tiesų yra tušti žodžiai. Tačiau dvasios akys labai gerai mato, kad „kačių“ rū-šis egzistuoja (tą, kaip kačių draugas, neabejotinai pa-liudys Šventasis Tėvas, popiežius Benediktas XVI!). Ar dėl to šuns ir katės skyrimas jau nemokslinis?

2. Būtinybė pasitikėti „dvasios akimis“ dar labiau pa-didėja, kai kalbama apie dalykus, kurie šiandien daž-nai atmetami kaip „nemoksliniai“, nes galiausiai meta-fiziniai, esantys anapus grynos materialybės ribų, – kai kalbama apie esybės formą. „Sveikas žmogaus protas tokius daiktus kaip medžiai ar drambliai laiko būtent daiktais, savarankiškomis esybėmis, esančiomis dau-giau negu vien jų materialinių sudėtinių dalių suma, tuo tarpu materialistinė evoliucijos teorija susiaurina juos... iki vien epifenomeninių materijos pokyčių, mate-rijai dėl to tampant vienintele galutine esybiška tikrove kosmose. Galiausiai nei medžiai, nei drambliai neeg-zistuoja, tėra laikini materialių savybių agregatai“, ku-riems priskiriame tuos vardus (A. Walker, *op. cit.*, p. 59).

Todėl, norint įveikti materialistinę evoliucionizmo po-žiūrį, būtina nedelsiant sugrąžinti mokslui formas, ar-ba pavidalo, sąvoką (Aristotelio ar Goethe'ės prasmė). Didysis šveicarų zoologas Adolfas Portmannas savojoje darvinizmo kritikoje šį momentą labai pabrėžė. Visa gyvybė rodosi kaip vidujybės, kuri yra daugiau negu jos materialiosios sudėtinės dalys, pavidalas, išraiška. Biocheminiai tyrimai gali metodologiškai atsiriboti nuo formos, pavidalo klausimo, tačiau, jei nenori tapti aklu mokslu, jie negali ilgai atsiriboti nuo klausimo, kas gi augalą, šunį padaro tuo, kuo jie patys yra.

Juk visu matavimu ir skaičiavimu visada jau suponuojama, kad ta gyva būtybė, tas žmogus, tas gyvūnas, tas augalas egzistuoja kaip atskira vientisa visybė, galinti būti suvokta žmogaus dvasios.

Kaip gydytojui privalu traktuoti ligonį ne kaip kepenis, širdį ar kokią nors kitą izoliuotą organą, bet kaip konkretų žmogų, kurio širdis negaluoja ar yra sveika, lygiai taip biologas turi stengtis į savo tiriamą gyvą būtybę žvelgti kaip į visumą ir į visas jos dalis – kaip į gyvos visumos elementus. Jis, Hanso Urso von Balthasaro žodžiais, turėtų stengtis „regėti visumą“, be kurios jo matavimo įrankiai lieka akli. Bet „visumos regėjimas“ taip pat yra būdas Kūrėjo pėdsakams pažinti.

3. Tai mane atveda prie trečio pavyzdžio. Skaityti Dievo pėdsakus kūrinyje – ar tai mokslo reikalas? Senieji, pradedant Koperniku bei Galilėjumi ir baigiant Newtonu, buvo tuo įsitikinę. Šalia Biblijos knygos jiems pažįstama kūrinių knyga, kurioje Kūrėjas kalba mums įskaitoma, suprantama kalba (plg. R. Schaeffler. „Lesen im Buch der Welt. Ein Weg philosophischen Sprechens von Gott?“ In: Stimme der Zeit, 2006, p. 363–378).

Ką materialistinė mokslo samprata išleidžia iš akių, tai stebėjimąsi tikrovės „įskaitomumu“. Mokslinis gamtos tyrimas galimas tik todėl, kad ji mums duoda atsakymus. Ji „pastatyta“ taip, kad mūsų dvasia gali į jos statybos dėsnius įsiskverbti. Kas dar siūlosi labiau už prielaidą, kad tikrovę galima iširti ir (nors ir sunkiai bei tikrai fragmentiškai) pažinti todėl, kad jai būdinga jos Autoriaus „rašysena“. Dievas kalba kūrinių kalba, o mūsų dvasia, kuri irgi yra jo kūrinys, įstengia jį išgirsti, suprasti. Argi galiausiai ne todėl šiuolaikinis mokslas išaugo pirmiausiai žydų-krikščionių tikėjimo sukūrimu dirvoje? Materialistiškai susiaurinta mokslo samprata painioja raides su tekstu. Tirti, analizuoti materialias raides yra galimybės skaityti tekstą sąlyga. Bet jos nėra pats tekstas, jos yra jo materialinė išraiška. Čia vėl, kaip ir pavyzdyje apie gydytoją, išskyla aiškėn, kad mokslas, apsiribojantis vien materialiosiomis sąlygomis, yra „vienarankis“ ir todėl – „vienpusis“. Jam trūksta to, kas būdinga žmogui kaip žmogui, – gebėjimo intelektu ir intuicija pakilti virš materialijų sąlygų ir prasiskverbti iki prasmės, tiesos, „teksto autoriaus žinios“.

Priartėjau prie šių jau per ilgų svarstymų pabaigos. Kokie praktiniai reikalavimai išplaukia iš čia apmestų minčių? Iš galimų tolesnių svarstymų gausos pasirenku tik du momentus.

1. Kaip „evoliucionizmas“ su savo ideologiniu materializmu galėjo tapti beveik religijos pakaitalu? Kodėl jis dažnai taip agresyviai ir emocionaliai reiškiamas? Drįstu teigti, kad šiuo metu veikiausiai nėra kitos mokslinės teorijos, kurios atžvilgiu būtų tiek daug rimtų prieštarų ir kuri, nepaisant to, būtų ginama kaip visiš-

kai šventa. Svarbiausios prieštaros žinomos ir ne kartą nurodytos:

– „missing links“ („trūkstamos grandys“), gausybė trūkstamų pereinamųjų formų tarp rūšių – formų, kurių po 150 metų trunkančių intensyvių tyrinėjimų tiesiog nėra;

– dažnai pripažįstamas faktas, kad iki šiol realiai neįrodyta jokia evoliucija iš vienos rūšies į kitą;

– „sistemų teorija“ besiremianti negalimybė vieną kokią nors gyvą sistemą (pvz., roplius) nesuskaičiuojamomis kuo mažiausiomis mutacijomis pertvarkyti į kitą gyvą sistemą (pvz., paukščius);

– sąvokos „survival of the fittest“ („tinkamiausiųjų išlikimas“) problematika. Marco Bersanelli pavyzdžiais parodė, kad išgyvenimas dažnai būna „laimės dalykas“, atsitiktinumas, kontingencija ir neįrodo ypatingo „fitness“ („tinkamumo“). Dinozaurai ir daugelis kitų rūšių išnyko dėl katastrofų, o ne dėl neprisitaikytumo.

Tai tik keli svarbiausi teorijos sunkumai. Tad kodėl ji, nepaisant to, išvirtino kaip mokslinė teorija? Todėl, kad iki šiol nėra kitos, geresnės. Ir todėl, kad ji kaip mokslinė teorija yra paprasta ir „estetiška“.

Bet kodėl jai būdingas toks ideologinis krūvis ir kodėl ji paverčiama materialistiniu „lozungu“? Todėl, kad pasaulėžiūrinė alternatyva yra tikėjimas sukūrimu. Kas kalba apie sukūrimą, tas kalba ir apie Kūrėjo pretenziją. Jei egzistuoja įskaitoma Kūrėjo kalba, tuomet egzistuoja ir užkalbinimas, pretenzija. Tada iš to išplaukia privalomybė, etinė tvarka, pavyzdžiui, lyčių tvarka arba pareiga ginti gyvybę. Su vyraujančiu materializmu ir reliatyvizmu lengviau suderinti materialistinę požiūrį į evoliuciją. Ne veltui ideologiniu evoliucionizmu moksliai buvo gražinamas ir komunizmas, ir nacionalsocializmas. Šiandien jis tarnauja ekonominiam socialdarvinizmui, kuriuo teisinama niekieno nevaržoma ekonominė „kova už būtį“.

Džiugu, kad vienas pagrindinių ideologinio darvinizmo atstovų Richardas Dawkinsas viename interviu visiškai nelogiškai pareiškė, jog nenorėtų gyventi darvinistinėje visuomenėje, nes ji nehumaniška.

2. Bet darvinizmą įtikimą daro dar viena priežastis. Tikėjimu į gerąjį Kūrėją, tikėjimu jo „progetto intelligente del Cosmo“ – „protingu Kosmoso planu“ (Benediktas XVI. Kalba per 2005 m. lapkričio 13 d. bendrąją audienciją) verčia suabejoti tiesiog begalinės žiaurybės.

Kodėl reikalingas toks varginantis evoliucijos kelias su nesuskaičiuojamais mėginimais, aklavietėmis, milijardais Visatos plėtimosi metų; kodėl reikia gigantiš-

kų supernovų sproгимų, elementų radimosi žvaigždžių branduolinėje sintezėje, evoliucijos kaulų malūno su jos nepabaigiamais išibėgėjimais ir sunaikinimais, jos katastrofomis ir žiaurybėmis iki pat nesuvojamų gyvenimo ir išgyvenimo nuožmybių? Argi ne prasmingiau į visa žvelgti kaip į neplaningos gamtos aklą atsitiktinybių žaismą? Argi tai ne sąžiningiau už leibniciškuosius teodicėjos bandymus, kamuojamus didelių argumentacinių bėdų? Argi neįtikinamiau tiesiog pasakyti: taip, toks žiaurus yra pasaulis?

Mūsų svarstymų pabaigoje turime pabrėžti: nemėginime trokšti skubotai, apologetiškai visur parodyti „*intelligent design*“. Kaip ir Jobas, atsakymo į kančios klausimą nežinome. Gavome tikrai vieną atsakymą. Jį davė pats Dievas. *Logos*, per kurį ir kuriame visa sukurta, prisiėmė kūną ir per tai visą Visatos, evoliucijos su jos didingais ir baisiais puslapiais istoriją. Jis prisiėmė visą kančios, griovimo ir pirmiausia moralinio blogio neigiamumą. Kryžius yra Dievo plano ir sprendimo raktas. Kad ir kokios svarbios, būtinos būtų naujos, gilesnės pastangos gamtos filosofijos srityje, Dievo galutinė išmintis yra žodis apie kryžių. Juk per savo Šventąjį Kryžių jis sutaikino visą pasaulį. Kryžius yra varai į prisikėlimą.

Viename iš Velykų pirmųjų pamokslų popiežius Benediktas neseniai pasakė: „Kristaus prisikėlimas yra – pasinaudojant evoliucijos teorijos kalba – didžioji „mutacija“, absoliučiai svarbiausias šuolis į visišką naujybę ilgoje gyvybės ir jos raidos istorijoje, šuolis į visiškai naują tvarką, svarbią mums ir susijusią su visa istorija... „Evoliucijos“ ir apskritai gyvenimo istorijoje tai kokybinis šuolis į naują gyvenimą, į naują pasaulį, kuris, pradėdamas nuo Kristaus, nepaliaujamai skverbiasi į mūsų pasaulį, jį keičia bei traukia prie savęs“ (Velyknakčio pamokslas, 2006 04 15).

Jei Kristaus prisikėlimas yra, taip sakant, „didžiausioji mutacija“ arba, kaip tame pačiame pamoksle sako popiežius Benediktas, „meilės sprogimas, sutraukęs iki tol neišardomą „mirties ir tapsmo“ audinį“, tuomet ir mes galime sakyti: šitai yra „evoliucijos“ tikslas. Žvelgiant iš jos pabaigos, jos atbaigos, aikštėn iškyla ir jos prasmė. Jos paskiri žingsniai gali atrodyti betiksliai ir bekrypčiai, tačiau, žvelgiant iš Velykų, jos ilgas kelias turėjo prasmę. Ne „kelias yra tikslas“, bet prisikėlimas yra kelio prasmė.

Benedikto XVI kalba Popiežiškosios mokslų akademijos susirinkime

(KAP, KAI) Lapkričio 6 d. popiežius Benediktas XVI audiencijoje priėmė Popiežiškosios mokslų akademijos plenarinio susirinkimo dalyvius ir pasakė jiems kalbą. Lapkričio 3 d. prasidėjusiame plenariniame susirinkime nagrinėtos mokslinio prognozavimo temos, ypač numatant žemės drebėjimus, klimato pokyčius ar ligų proveržius. Tarp 80 Popiežiškosios mokslų akademijos narių yra 30 Nobelio premijos laureatų. Ne visi Popiežiškosios mokslų akademijos nariai katalikai. Popiežiškosios mokslų akademijos plenariniai susirinkimai vyksta kas dvejuis metais.

Susirinkimo dalyviams Benediktas XVI sakė, kad gamtos mokslai negali pakeisti Apreiškimo ir duoti išsamaus atsakymo į radikalius žmogaus klausimus apie gyvenimo ir mirties prasmę ar galutines vertybes. Pasak jo, krikščioniškasis tikėjimas nesuponuoja, kad tarp tikėjimo ir mokslo pažangos konfliktas neišvengiamas. Krikščionys tiki, kad Dievas sukūrė žmogų ir apdovanojo jį protu. Galima sakyti, kad gamtos įvykių numatymas, jų kontrolė bei valdymas yra „kūrimo plano dalis“. Popiežius sakė, kad žmogus tuo pat metu negali taip „radikaliai pasitikėti“ mokslu bei technika, kad mokslo bei technikos pažanga tikėtusi viską paaiškinti ir patenkinti visus egzistencinius bei dvasinius poreikius.

Pasak popiežiaus, vengtinis nereikalingą sumaištį sukeliančios mokslinės prognozės, taip pat nedera dėl klaidingo nuogaštavimo susilaikyti nuo patikimų teiginių paskelbimo. Šia prasme mokslininkams tenka svarbus vaidmuo formuojant viešąją nuomonę.

Popiežius pabrėžė, kad mokslininkų padedamas pasaulis tikisi suprasti svarbius gamtos reiškinių padarinius ir ekologines grėsmes, taip pat ieškoti saugių energijos šaltinių. Bažnyčiai tenka pareiga priminti, kad mokslo gebėjimas numatyti būsimą įvykių raidą niekuomet neturi būti nukreiptas „prieš žmogaus gyvenimą bei orumą“.

Vatikanas finansuoja vaikų skiepavimo programą

(KAP, KAI) Lapkričio 7 d. Popiežiškosios teisingumo ir taikos (*Iustitia et Pax*) tarybos pirmininkas kardinolas Renato Martino popiežiaus pavedimu Londone įsigijo IFFI (Tarptautinė finansinė parama skiepimui) akcijų. Didžiosios Britanijos ir kitų valstybių garantuota paskola skirta pirmiausiai neturtingiausių valstybių vaikų skiepavimo programai. Steigti tarptautinę finansinės paramos bendrovę prieš dvejuis metais Vatikane vykusioje konferencijoje „Skurdas ir globalizacija: plėtros finansavimas“ pasiūlė Didžiosios Britanijos izdo kancleris Gordonas Brownas. Naujai įkurtas finansavimo modelis leis panaudoti tarptautines investicijas vai-